

ЛІТУРГІЙНА ЛАТИНІЗАЦІЯ У *ТИПИКУ* О. ІСИДОРА ДОЛЬНИЦЬКОГО

ВСТУП

Тема латинізації літургійних обрядів у Східних Католицьких Церквах, незважаючи на неоднозначність самої постановки питання, досі є актуальною і дискусійною. Більшість православних богословів і авторів, які цікавляться цією проблемою, досить часто ставляться з упередженістю до обрядів східних католиків, тенденційно звинувачуючи останніх в латинізації богослужбових відправ, постів, свят, церковних звичаїв тощо. З іншого боку, факти латинізації дійсно мали вагомим місце в історії і продовжуються до сьогодні. Метою цієї статті є, наскільки це можливо, об'єктивно показати: які саме впливи римського обряду знаходяться у *Типику* о. Дольницького, котрий досі вважається офіційним регулятором богослужінь УГКЦ, сприяючи цим вирішенню певних проблем у майбутньому.

ЛАТИНІЗАЦІЯ У ТИПИКУ ДОЛЬНИЦЬКОГО.

Для тих читачів, які мало ознайомлені з цим питанням, варто нагадати, що **латинізація** – це привнесення або запровадження у візантійський (або будь-який інший східний) обряд тих практик, об'єктів та текстів, безперечно і однозначно закорінених у латинській літургійній традиції [11, с. 254-256]. Таке привнесення чи вставлення може відбуватися трьома шляхами:

- безпосередньо за допомогою імітації або перекладу;
- імітуючи латинську субстанцію, але зі збереженням більш-менш візантійських форм;

- відкиданням або ігноруванням взагалі візантійських практик, замінюючи їх латинськими. [*Там само*, с. 256].

Латинізація може бути такою, що доповнює основні обряди елементами латинської традиції (це т.зв. «суплементарна» латинізація), або ж такою, яка цілком замінює обряди однієї традиції обрядами іншої.

Правдоподібно, що найбільш вражаючими «латинізмами» у *Типику* є наступні:

1. Заміна давнього празника Зачаття св. Анни богородичним «бдінним» празником Непорочного Зачаття Пресвятої Богородиці з передсвяттям та посвяттям. [2, с.156].

(Тут варто зауважити, що це свято вже у деяких виданнях після Замойського Синоду має як передсвяття, так і посвяття. (див. *Лейтургіаріон сієсть Служебник*, Супрасль 1763 р., с.289: «Сей праздникъ Зачатія Богородици подобаєть совершати осмодневно съ попразденствомъ, даже до отданія Праздника, еже прилучается въ 16 день Декамврія»).

2. Введення нових свят:
 - а. Співстраждання Пресвятої Богородиці;¹
 - б. Пресвятої Євхаристії із наступними церемоніями:
 - i. приготуванням спеціального Агнця для виставлення св. Дарів;
 - ii. самим виставленням;
 - iii. процесією довкола храму зі святими Дарами під бальдахіном і читанням уривків («зачал») Євангелія від усіх чотирьох Євангелістів на чотирьох престолах і т. п.;²

¹ Це свято приписано святкувати з Поліелеєм у п'ятницю після віддання свята Євхаристії [2, с. 511]. У пізніших виданнях його перенесено на суботу, тому що саме в цю п'ятницю виник новий припис святкування свята Серця Ісусового, яке згодом було перейменовано на свято Христа Чоловіколюбця.

² [2, с.504-511]. Свято Пресвятої Євхаристії о. Дольницький пропонує перенести на наступну неділю. У такому випадку, його **посвяття** повинно би починатися у четвер, тобто у сам день Пресвятої Євхаристії, та продовжуватися до віддання свята – наступного четверга, хоча це абсурдно, адже передсвяття немає; а саму урочистість із Всеношною та ін. церемоніями святкувати у неділю. Перемишльський *Типікон* 1870 р. пропонує поєднати воскресну Службу зі Службою посвяття Євхаристії [8, с.264].

- iv. його посвяттям, яке призвело до нових ускладнень рубрик при збігах з іншими святами;³
- v. Празника Пресвятої Тройці (на другий день св. П'ятидесятниці).⁴
3. Чин Виставлення св. Дарів у Велику П'ятницю (разом із Плащаницею).⁵
4. Вживання священнослужителем св. Дарів замість ручного хреста на процесії перед Утренею Пасхи⁶ – припис, про який сам автор відразу висловлюється як про зайвий, запозичений від місцевих польських і німецьких римо-католицьких храмів.⁷
5. Римо-католицький культ виставлення св. Дарів з процесією довкола храму в дні храмових свят⁸ та в інші урочисті дні, а також обряди, які впливають з цього: наприклад, освячення двох Агнів (один з яких готується саме для цього виставлення) на св. Літургії, яка відправляється напередодні таких церемоній, вживання монстранції, клякання і т. п. [2, с.435].⁹

³ Автор наводить приклади збігу свята апостолів Варфоломія і Варнави з наступними днями: з четвергом Євхаристії, з неділею Євхаристії, з відданням свята Євхаристії, а також із святом Співстраждання Богородиці [2, с.342]. Він наводить також короткий устав колізій свят Різдва св. Іоанна Хрестителя та св. Апостолів Петра і Павла зі святом Пресвятої Євхаристії.[2, с. 344].

⁴ [6, гл.VI, с. 138]; [2, с. 497, с. 500-501] – припис про спів на Північній з неділі на понеділок канону Пресвятій Тройці рядового голосу (7-го) замість «Непорочних». Також тропар і кондак, яких не мають ані грецькі устави, ані слов'янські, за винятком «наших» служебників, і яких у храмах Святої Тройці пропускати не належить». [там само]. На стор. 563 автор пише, що це свято святкується «по произволенію». [2, с. 563].

⁵ [2, с.442-443].

⁶ [2, с.458-460].

⁷ [2, с. 460].

⁸ [2, с. 512-523]. Автор сам пише: «уставы храмовіи употребляеміи у насъ, суть сугуба рода: иніи заимствованни отъ здішнихъ Церквей Западныхъ, иже не входятъ въ составъ нашего Богослуженія, но суть ему прилучени; иніи же суть природни нашему Богослуженію. Уставы, заимствованни отъ Церквей Западныхъ, относятся до С(вя)тыхъ Таинъ Євхаристіи, яже въ день Праздника Храмоваго на С(вя)тій трапезі выставляются и съ ними походить окрестъ Церкве бываетъ...» [2, с.513].

⁹ [2, с.512-515]. Священик Олександр Шмеман писав наступне: «православное богослужебное предание не знает «поклонения» св. Дарам, кроме как во время Причастия; это существенное отличие от латинской Церкви...у нас...существует постоянное присутствие св. Даров и отсутствие поклонения им» [5, с. 85]. На цю тему варто прочитати статтю о. Р. Тафта про поклоніння святам Дарам на християнському Сході <http://www.kiev-orthodox.org/site/worship/1431/>

6. Припис звершення Літургії св. Іоанна Златоуста в будні Великого Посту, а також в середу і п'ятницю Сирного тижня.¹⁰
7. Припис про вкладення ладану до кадильниці священиком [2, с. 29, 426, 506 та ін.].¹¹
8. Практика поклоніння (адорації) св. Дарам під час кадіння дияконом або священиком храму, а також і в інших випадках.¹²
9. Полегшення постів.

Припису адорації св. Дарів не було у попередніх типіконах, а отже це також – вплив римського обряду. Про поклоніння св. Дарам, яке приписано для священнослужителів, у *Типику* о. Дольницького сказано аж 79 разів (!).¹³ Цей звичай приписує також *Типікон єпископа Фердинанда Ціхановського*. Наприклад, згідно рубрик цього джерела, під час кадіння на Вечірні служитель повинен робити поклін:

Na środku uczyniwszy adoracyą Sanctissimo (На середині зробивши адорацію Найсвятішому (тобто Христові у св. Дарах) [9, с.12].

Також в іншому місці:

A skłoniwszy się nieco obróci się ku Ołtarzowi...uczyniwszy adoracyą (а схилившись, трохи обертається до вівтаря... зробивши адорацію [9, с.13].

¹⁰ [2, с.377], [6, заголовок IV, глава I, ч. 4]. Коли дні Надвечір'я Різдва або Богоявлення припадають на суботу або на неділю, то Царські Часи правляться у попередню п'ятницю, а Літургія св. Іоанна Златоуста не звершується. Ці два дні (напередодні Різдва і Богоявлення) навіть у *Типику* о. Дольницького залишились алітургійними [2, с.185].

¹¹ Раніше ладан для кадіння міг вкласти хто-небудь із прислуги, не обов'язково священик. Митрополит Лаврентій (Гуцуляк) у своєму дослідженні про Божественну Літургію (*The Divine Liturgy of St. John Chrysostom*, Rome 1990) пише, що цей обряд існував ще у Службнику Кипріяна Жоховського 1692 р.: «Zhoxovs'ky has the priest put the incense into turible himself as in the Latin Rite», див. ГУЦУЛЯК, с.193.

¹² [2, с. 8, 9, 11, 19 у *Примітці*] і т. д. На *Слава Тобі, Христе Боже* (перед відпустом) також приписано глибокий поклін св. Тайнам [2, с.18].

¹³ При описі Вечірні про поклоніння св. Тайнам сказано 17 разів, Утрені – 32 рази, інших богослужінь, що в основному стосуються спеціально евхаристійного культу – близько 30 разів.

Крім служби Непорочного Зачаття, автором якої був сам о. Ісидор, більшість інших практик, запозичених із латинського обряду, існувала в Українській греко-католицькій церкві протягом століть. Деякі з них були затвержені Замоїським (1720 р.), а також Львівським (1891 р.) синодами, про що вже було сказано раніше. Стосовно літургійних джерел, які цитує автор, то між ними практично немає таких, за дуже рідким винятком,¹⁴ які б стосувалися безпосередньо римської традиції.

В описі богослужінь Великого посту відсутній безпосередній припис співання *Претерпівий за нас страсти, Ісусе Христе, Сине Божий, помилуй нас (Qui passus es vulnera pro nobis, Jesu Christe, miserere nobis)*, хоча непрямі рубрики, включно із загальновідомими практиками, свідчать про те, що це співання з поклонами мало місце у вжитку:

Мы же даже до Воскресения Христова творимъ 3 поклоны великія въ церкви, при конци Богослуженія, поюще стихъ *Претерпівий*, и на поклоненіи Плащаницы, поюще Благообразный Іосифъ.¹⁵

У Перемишльському *Типіконі* 1870 року є припис не лише вищезгаданого стишка, але також і метричних пісень з Богогласника на час Великого посту [8, с. 200].¹⁶

На Утрени Великої П'ятниці, яка звичайно правиться у четвер увечері, приписано вживати дерев'яні «била» замість дзвонів:

Въ місто клаколовъ употребляють била деревяная, обаче уне уже на Утрени Страстной не звонити, но ударяти в била, или клепала, ибо Утреня Страстная есть время Сітованія, еможе не согласуетъ гласъ радостный клаколовъ. Такожде въ Римі на Утрени Страстной уже оупотребл. била.¹⁷

¹⁴ Таким винятком є Римський Мартирологій [2, с.553] та деякі інші непрямі джерела. згідно з галицьким звичаєм співається з поклоном після св. Літургії та інших богослужінь щоденно в хрестопоклонну неділю, а не тільки у середу та п'ятницю на 1-му Часі замість *Стопы моя исправы* [2, с. 410-411]. Подібний звичай є також у посвяття Воздвиження Чесного Хреста [2, с. 140].

¹⁶ Попереднє видання 1852 р. взагалі немає таких приписів [7, с. 200].

¹⁷ [2, с.437-438].

Ще одним важливим приписом, який є дисонансом з попередніми уставами, є полегшення постів, тобто офіційний дозвіл для кліру та мирян вживати м'ясні і молочні страви у Сирний тиждень [2, с.366]; у певні дні св. чотиридесятниці [2, с.382]; а також Різдвяного [2, с.151] і Петрового [2, с.504] постів з умовою відмовлення молитов перед обідом і перед вечерею: *Отче наш* (5 разів) і *Богородице Діво* (5 разів) для мирян, або ж – п'ятдесятого псалма (*Помилуй мене, Боже*) для кліру. Про Успенський піст у *Типику* нічого не сказано [2, с.349], незважаючи на опис його особливостей у рішеннях Львівського Собору.¹⁸

Одноденні пости, до яких належать Воздвиження Чесного Хреста [2, с.134], Надвечір'я Різдва і Богоявлення [2, с.219] та Усікновення Чесної Голови св. Іоанна Хрестителя [2, с.358] також полегшено – існує дозвіл на вживання молочних продуктів. Про спеціальні приписи Страсного тижня сказано наступне:

Въ понедѣльникъ, среду и пятокъ Соборъ Львовскій завіщаєть сухоястіє; Во Вторникъ же Четвертокъ и Субботу попускаєть на набіль.¹⁹

Чому настільки важливими є приписи про пости? Це стає зрозумілим при порівнянні вищенаведених приписів нашого *Типика* з приписами інших джерел. Загально вважається, що протягом посту в ідеалі не повинно би вживатися ані м'ясних, ані молочних продуктів. Звичайно, цього недостатньо для доброго проведення постового часу. Це лише засіб для кращого подолання пристрастей, для зростання в любові до Бога і ближнього, а не ціль сама в собі. І хоча на практиці дозволяється послаблення щодо страв, проте, літургійні джерела, зокрема *Постова Тріодь*, мають чіткі приписи щодо цього. Тому й назви неділь: м'ясопусна і сиропусна – походять від того, що в ці дні ми повинні би перестати вживати продукти спочатку м'ясні, а згодом і сиро-молочні на період

¹⁸ [6, титул IX, с. 241]; [1, титул XVI с. 259].

¹⁹ Це – цитата з чинностей і рішень Львівського Собору 1891 р. [6, заголовок XI, ч. 4], яка є також і у *Типику* [2, с.427].

посту. Деякі приписи потребують коментарів. Наприклад, відоме примітивне пояснення причин загальниці на тижні між неділями Митаря і фарисея та Блудного сина видумкою греків про пса Арцивурія, яку без критичних пояснень передруковано майже у всіх літургійних виданнях тріодей та ін. книг потрібно змінити, або ж пояснити. Це стосується і інших рубрик такого роду.

Перемишльський Типікон 1870 р. не подає причину загальниці після неділі Митаря, а просто пише: «...въ сей седмици есть разрѣшеніе, и на кійждо день (даже и в среду и пятокъ) вкушаютъ монаси сыръ и яйца (въ 9-й часъ), міряне же ядятъ мясо» [8, с.192]; однак, що стосується іншої «молочної» загальниці між м'ясопусною та сиропусною неділями, то тут передруковано класичну фразу з інших джерел: *«по Вечерни въ сихъ двухъ днехъ ядимъ скоромно єдиною днемъ, разрушающе правила єретиковъ Тетрадїтовъ и Іаковїтовъ»* [8, с.198].

Згідно з рішеннями синодів, о. Дольницький приписує вживання фіолетових риз замість багряних у постові дні, як це прийнято у римському обряді [2, с. 352; 368; 408; 427].

Процесія перед Пасхальною Утреною, згідно о. Дольницького, повинна прямувати за годинниковою стрілкою, а не проти неї, як це приписано більшістю джерел [2, с.460].

Клякання мали б відбуватися протягом цілого року, навіть всупереч традиції у неділі, у Господні свята, а також у пасхальний і різдвяно-хрещенський періоди [2, с.196]. Є приписи прихилення колін навіть у перший день свята Пасхи, які зв'язані з обрядом благословення св. Дарами як перед процесією Пасхальної Утрени [2, с.458], так і відразу після неї [2, с.459].²⁰

²⁰ На цю тему провадилися дискусії на сторінках Львівського журналу «Рускій Сїонь». Т. Мельник у своїй статті «О коленоприклонениях» (див. *Рускій Сїонь*, Львів 1884, с. 263-278) на основі древніх канонів та літургійних книг пробував довести необхідність відродження традиції стояння та заборони клякання у визначені дні церковного року. Натомість, інший автор, о. Йосиф Кобилянський, хоча й у багатьох питаннях погоджується з ним, але водночас вважає неприпустимим подібний крок з пасторальної точки зору (*там само*, с. 377-378).

Пасхальні часи згідно з рубриками *Типика* Дольницького **читаються**²¹, згідно ж рубрик тріодей та загальноприйнятих звичаїв вони **не читаються і не рецитуються, а співаються.**

Приписано пропускати кадіння на початку Повсякденної Утрени [2, с.28]; [2, с.44], причина – довголітній звичай та відсилання на Почаївський Службник 1744 р. Помазання миром іерей здійснює, стоячи праворуч від аналоя біля ікони Спасителя [2, с.34-35], в той час як попередні джерела приписували стояти ліворуч, тобто біля ікони Богородиці.

Поминання Римського Архієрея, затверджене Замоїським (1720 р.) та Львівським (1891 р.) синодами, тут приписано не лише на богослужіннях добового кола, але також і на Великому Водосвятті [2, с.221]. Є припис співання многоліття папі також і наприкінці Малого Водосвяття у день храмового свята [2, с.518]. Щодо першого випадку, то автор відсилається на Почаївський Трефологійон 1777 р. та на Львівський Собор (*заголовок III, ч.6*), незважаючи на відсутність цієї рубрики в інших джерелах.

Як було вже сказано вище, перед цілуванням Чесного Хреста і св. ікон приписано робити лише одну метанію, і одну – після нього. Це стосується також цілування книги св. Євангелія, а також св. ікон на тетраподі.²²

ВИСНОВКИ

Наведені вище приклади з *Типика* о. Дольницького певною мірою показують картину латинізації обряду греко-католицької церкви Галичини кінця ХІХ початку ХХ ст. Треба зауважити, що латинізація тут досить поміркована, якщо порівняти її з іншими тогочасними книгами цього роду. У більшості випадків елементи римського обряду тут є лише доповненням до візантійської традиції. Тобто, це так звана суплементарна латинізація. Тут східний обряд не замінено

²¹ [2, с.468].

²² [2, с.140]. У грецьких книгах приписано три метанії перед цілуванням хреста і одну – після нього, у слов'янських – дві перед цілуванням і одну – після нього. Обидві редакції Перемишльського Типікона 1852 і 1870 рр. на тих самих сторінках: с. 142 (у контексті опису обрядів свята Воздвиження) та с. 221 (Хрестопоклонна неділя) приписують дві метанії перед цілуванням хреста та одну – після нього. Такі ж самі приписи є для цілування книги св. Євангелія на Утрени, а також – св. ікон [7, с.21; 8, с.21].

безпосередньо римським, як це часто траплялось у історії східних католицьких церков.²³ У випадку *Типика* Дольницького більшість «римських» елементів введено на регіональному рівні, тобто вони були звичаями греко-католицьких храмів, що знаходилися у Галичині, запозиченими з храмів римської традиції тієї самої місцевості. Виконуючи постанови Львівського Собору 1891 р., автор втілює його рішення у свої твори, зокрема у свій *Типик*, який вважається головним його «дітищем».

Список використаної літератури:

1. Додаток до чинностей і рішень Львівського Собору 1891 р., Львів 1900, с. 638.
2. Дольницький, Типик, Львів 1899, с. 592.
3. Періодика («Руський Сіон», Львів).
4. Служебник, Супрасль 1763, (див. Гуцуляк, с. 403). [опис 2°; +196с. +72с.+319 (№189-508)+112с.].
5. ШМЕМАН АЛЕКСАНДР, *Введение в Литургическое богословие*, Париж 1961, с. 248.
6. Собор (1891 р.) матеріали = *Чинности и рішення руского провинціального Собора въ Галичині отбувшогося во Львові въ році 1891*, Львів 1896, с. 272.
7. Типікон, Перемишль 1852, сочинитель Яков Досковский, с.272.
8. Типікон, Перемишль 1870, Григорія Шашкевича, с.356.
9. *Pożątek nabożeństwa cerkiewnego na dyocezyję Chełmską przepisany*, Warszawa 1815. s. 153 (Порядок набожества церковного, приписаний на Холмську дієцезію, Варшава 1815), с. 153.

²³ На цю тему є багато статей, як наприклад, про латинізацію та повернення до власної традиції Маронітської церкви <http://www.bkerkelb.org/english/> мельхітської церкви <https://melkite.org/faith/faith-worship/who-is-the-melkite-church> та ін. Сама *Інструкція про застосування приписів Кодексу Канонів Східних Церков*, яка видана у Римі у 1996 році, ставить за мету відновлення обрядових і богословських традицій Східних Церков, які затрапилися у період їхньої дискримінації з боку латинників.

10. Lawrence Huculak, *The Divine Liturgy of St John Chrysostom in Kievan Metropolitan Province During the Period of Union with Rome (1596-1839)*, Rome 1990 420 с., див. також український переклад: Лаврентій Данило Гуцуляк, *Божественна літургія св. Йоана Золотоустого у Київській митрополії в період унії з Римом (1596–1839)*, Львів 2004, с.430.
11. SHEPTYTSKY = GALADZA PETER, *The Theology and Liturgical Work of Andrei Sheptytsky (1865-1944)* (див. серія ORIENTALE CRISTIANA ANALESTA, 272), Rome 2004, 524 pp.